

**CHARLZ DIKKENS ROMANLARIDA IJTIMOIIY GROTESK VA BAXTIN
KARNAVAL GROTESKI: QIYOSIIY TAHLIL**

Jalalova Nodira Nosirjon qizi

tayanch doktorant

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti

jalalovanodira3@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada Charlz Dikpens romanlaridagi grotesk poetikasi M.M.Baxtin ishlab chiqqan karnaval groteski nazariyasi bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda Dikpens groteskining ijtimoiy-tanqidiy mohiyati, uning karnaval groteskidan tub farqlari hamda yozuvchi axloqiy-estetik idealini ifodalashdagi o'rni "Oliver Twist" va "Dombi va uning o'g'li" romanlari misolida ochib beriladi. Shuningdek, Dikpens groteskining romantik grotesk, Svift satirasi va Gogol absurdidan farqli jihatlari asoslanadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy grotesk, karnaval groteski, Baxtin, Dikpens, axloqiy-estetik ideal, satira, xunuklik estetikasi, realizm, giperbola, deformatsiya.

KIRISH

Charlz Dikpens poetikasini shakllantiruvchi badiiy vositalar orasida grotesk alohida, markaziy o'rin egallaydi. Aynan grotesk tasvir vositasida yozuvchi voqelikni o'ziga xos axloqiy-estetik ta'sirchanlik bilan yoritadi. Bu jihatdan uning romanlari nafaqat zamondoshlari asarlaridan ajralib turadi, balki o'z davrining o'ziga xos badiiy hujjatiga aylanadi. Grotesk Dikpens ijodida oddiy uslubiy vosita emas, balki ijtimoiy voqelikni idrok etish va talqin qilishning o'ziga xos usulidir. U deformatsiya, giperbola va o'zaro zid hodisalarni birlashtirish orqali odatda hurmat va ijtimoiy odob niqobi ostida yashiringan hodisalarning haqiqiy mohiyatini ochib beradi.

Biroq Dikpens groteskining o'ziga xosligini to'liq anglash uchun uni jahon adabiyotshunosligida grotesk nazariyasining eng mukammal talqinini yaratgan M.M.Baxtinning karnaval groteski konsepsiyasi bilan qiyoslash zarur. Ushbu qiyosiy yondashuv Dikpens groteskining mustaqil badiiy metod sifatidagi tabiatini va uning yozuvchi axloqiy-estetik idealini ifodalashdagi rolini aniqlashga imkon beradi. Mazkur maqolaning maqsadi aynan shu qiyosiy tahlil orqali Dikpens groteskining o'ziga xosligini nazariy jihatdan asoslashdan iborat.

Grotesk atamasining tarixiy-nazariy asoslari. Grotesk nazariyasi Yevropa estetik tafakkurida uzoq tarixga ega. "Grotesk" atamasi italyancha "grottesco" ("g'or", "yerto'la") so'zidan kelib chiqqan bo'lib, dastlab XV asr oxirida Rim termalarini qazish jarayonida topilgan o'ziga xos naqsh uslubini bildirar edi. O'simlik, hayvon va inson shakllari g'ayrioddiy va fantastik tarzda uyg'unlashgan bu naqsh keyinchalik estetikaning asosiy tushunchalaridan biriga aylandi. Asrlar davomida grotesk turli badiiy yo'nalishlarda — o'rta

asr karnaval madaniyatidan tortib romantizm va realizmgacha — o‘ziga xos ko‘rinishlarda namoyon bo‘ldi.

Grotesk estetik kategoriya sifatida o‘zida bir necha muhim xususiyatni birlashtiradi: haqiqatning ataylab buzib ko‘rsatilishi (deformatsiya), o‘zaro zid unsurlarning uyg‘unlashuvi, kulgili va dahshatlining birikishi hamda giperbola. Bu xususiyatlar grotesk obraziga o‘ziga xos ta’sir kuchini beradi va uni oddiy komik yoki satirik tasvirdan farqlantiradi. Grotesk doimo chegaraviy hodisa bo‘lib, u me’yor va anomaliya, tartib va tartibsizlik o‘rtasidagi zonada yashaydi.

Baxtinning karnaval groteski nazariyasi. M.M.Baxtin Fransua Rable ijodi misolida grotesk nazariyasini chuqur ishlab chiqdi. Uning fikricha, grotesk obraz hodisani o‘zgarish jarayonida, hali tugallanmagan metamorfoza holatida, o‘lim va tug‘ilish, o‘sinh va shakllanish bosqichida tasvirlaydi. Baxtin talqinidagi karnaval groteski xalq kulgi madaniyatiga asoslanadi va u dunyoning quvnoq nisbiyligini, hukmron haqiqatlarning vaqtincha ag‘darilishini, hayotning yangilanuvchi kuchini tasdiqlashga qaratilgan.

Karnaval groteskining o‘ziga xos belgilari quyidagilardan iborat: unda o‘lim doimo yangi hayotni o‘z ichiga oladi; past yuqoriga aylanadi; tanaviy-moddiy quyi unsur ijobiy, yangilovchi ma’noga ega bo‘ladi; kulgi esa umumxalq, bayramona va tiklovchi xususiyat kasb etadi. Baxtin uchun karnaval groteski — bu rasmiy madaniyatga, jiddiylik va hokimiyatga qarshi xalqning quvnoq, ozod ovozidir. Bu grotesk inkor etmaydi, balki yangilaydi; u halok qilmaydi, balki qayta tug‘diradi. Aynan shu jihat Baxtin konsepsiyasining o‘zagini tashkil etadi.

Dikkins ijtimoiy groteskining o‘ziga xosligi. Dikkins groteski mohiyatan boshqacha vazifa bajaradi. U, avvalo, ijtimoiy grotesk bo‘lib, xalq kulgi madaniyatining yangilovchi kuchini tasdiqlashga emas, balki burjua jamiyatining tashqi hurmat va tartib niqobi ostida yashiringan ijtimoiy xunuklikni fosh etishga xizmat qiladi. Agar Baxtin karnaval groteskida kulgi umumxalq, bayramona va yangilovchi bo‘lsa, Dikkins groteskida kulgi tanqidiy, ayblovchi va axloqiy hukm chiqaruvchi xususiyatga ega.

“Oliver Twist” romanida ishxona (workhouse), cherkov idorasi va janob Bambl obrazi utilitar boshqaruv tizimining g‘ayriinsoniy mohiyatini ifodalovchi ijtimoiy grotesk timsollari sifatida namoyon bo‘ladi. Oliverning mashhur “Kechirasiz, ser, menga yana biroz bering” degan iltimosi bolalarning hatto eng oddiy ehtiyojlari ham rad etiladigan jamiyatning axloqiy tanazzulini ochib beruvchi ramziy epizoddir. Janob Bamblning to‘la-to‘kis qiyofasi, uning dabdabali formasi va bo‘sh manmanligi o‘rtasidagi ziddiyat grotesk tarzda tasvirlanadi: tashqi ulug‘vorlik ichki bo‘shliq va shafqatsizlikni yashiradi. Bu yerda grotesk kulgili bo‘lsa-da, uning zamirida achchiq ijtimoiy tanqid yotadi — bu karnaval kulgisidan tubdan farq qiladi.

Fedjinning “o‘g‘rilar maktabi” va Bill Sayks obrazi orqali jinoyatchilar dunyosi qonuniy jamiyatning teskari aksi sifatida tasvirlanadi. Fedjinning zoomorfik tasviri — uning ilonsimon harakatlari, tirnoqlari va yashiringan qiyofasi — grotesk vositasida uning axloqiy tubanligini ochib beradi. Shu tariqa Dikkins grotesk orqali burjua jamiyatining yashirin illatlarini fosh etadi: jinoyatchilar dunyosi aslida “hurmatli” jamiyatning axloqiy in’ikosidir.

“Dombi va uning o‘g‘li” romanida ijtimoiy groteskning asosiy obyekti burjua kapitali va yuqori tabaqa jamiyatidir. Janob Dombi obrazi tashqi hurmat va nufuz ortida yashiringan ma’naviy bo’shliqning grotesk timsoli sifatida gavdalanadi: uning muzdek sovuqligi, mag‘rurligi va insoniy tuyg‘ulardan mahrumligi grotesk darajasiga ko‘tariladi. Skyuton xonim va mayor Bagstok obrazlari esa Viktoriya aristokratiyasining ikkiyuzlamachiligi va sun’iyligining grotesk ifodasidir. Skyuton xonimning sun’iy yoshartirilgan qiyofasi, uning soxta nazokati va ichki bo’shligi o‘rtasidagi ziddiyat grotesk tasvirning yorqin namunasidir. Bu obrazlarda grotesk tashqi belgilarni giperbolalashtirish orqali ichki axloqiy mohiyatni fosh etadi.

Karnaval groteski va ijtimoiy grotesk: asosiy farqlar. Yuqoridagi tahlil asosida Dikkins groteskini Baxtin ta’riflagan karnaval groteskidan farqlovchi bir necha muhim jihatni ajratish mumkin. Birinchidan, karnaval groteski xalq madaniyatining yangilanish kuchini tasdiqlaydi, Dikkins groteski esa ijtimoiy adolatsizlikni tanqid qiladi. Ikkinchidan, karnaval kulgisi umumxalq va bayramona, Dikkins kulgisi esa axloqiy hukm chiqaruvchi va ayblovchidir. Uchinchidan, karnaval groteskida tanaviy-moddiy quyi unsur ijobiy, yangilovchi ma’noga ega, Dikkinsda esa jismoniy deformatsiya axloqiy tanazzul belgisidir. To‘rtinchidan, karnaval groteski umumbashariy va kosmik miqyosga ega bo‘lsa, Dikkins groteski aniq ijtimoiy-tarixiy voqelikka — Viktoriya davri Angliyasiga — yo‘naltirilgan. Beshinchidan, Dikkins groteskining asosini realizm tashkil etadi.

Dikkins groteski, shuningdek, romantik groteskdan, Jonatan Svift satirasidan hamda Nikolay Gogol absurdidan ham farqlanadi. Romantik grotesk ko‘proq individual-sub’ektiv, dahshatli va sirli olamni tasvirlashga qaratilgan bo‘lsa, Dikkins groteski ijtimoiy-obyektiv voqelikka yo‘naltirilgan. Svift satirasi keskin va ayovsiz, ko‘pincha umidsiz bo‘lsa, Dikkins groteski komiklik va insonparvarlik unsuri bilan uyg‘unlashadi — u fosh etadi, ammo ayni paytda ezgulikka bo‘lgan ishonchni ham saqlaydi. Gogol absurdida esa mantiqsizlik va irratsionallik markaziy o‘rin egallaydi, Dikkinsda esa grotesk doimo aniq axloqiy yo‘nalishga ega. Shu tariqa Dikkins groteski o‘ziga xos, mustaqil badiiy metod sifatida namoyon bo‘ladi.

Dikkins groteskining yana bir muhim xususiyati uning makon poetikasi bilan chambarchas bog‘liqligidir. Yozuvchi ijtimoiy xunuklikni nafaqat qahramonlar qiyofasida, balki badiiy makon tasvirida ham grotesk vositasida ochib beradi. “Dombi va uning o‘g‘li” romanidagi Dombi uyining muzdek, dabdabali, ammo jonsiz ichki ko‘rinishi, “Oliver Tvist”dagi London xarobalari va ishxona muhiti — bularning barchasi makon groteski orqali jamiyatning ma’naviy tanazzulini ramziy ifodalaydi. Bu jihatdan Dikkins groteski Baxtin karnaval groteskidan yana bir bor farqlanadi: karnaval makoni ochiq, bayramona maydon bo‘lsa, Dikkins groteskidagi makon yopiq, bo‘g‘uvchi va begonalashtiruvchidir.

Shuni ham ta’kidlash lozimki, Dikkins groteski statik emas, balki uning ijodiy evolyutsiyasi davomida rivojlanib boradi. Ilk romanlarda (“Oliver Tvist”) grotesk ko‘proq ochiq, keskin va bevosita satirik xususiyatga ega bo‘lsa, yetuk davr romanlarida (“Dombi va uning o‘g‘li”, “Sovuq uy”) u yanada murakkab, ko‘p qatlamli va psixologik teranlik kasb etadi. Bu evolyutsiya yozuvchining ijtimoiy voqelikni idrok etishi chuqurlashib borganini

ko'rsatadi: dastlabki ochiq ayblovdan asta-sekin jamiyat illatlarining tizimli tabiatini fosh etuvchi murakkab badiiy tahlilga o'tiladi. Shu tariqa grotesk Dikpens poetikasida uning axloqiy-estetik konsepsiyasi bilan uzviy bog'langan dinamik badiiy vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. Charlz Dikpens yaratgan ijtimoiy grotesk mustaqil va o'ziga xos badiiy metod bo'lib, uning asosini realizm tashkil etadi, u aniq axloqiy yo'nalishga ega, muayyan ijtimoiy hodisalarni tanqid qilishga qaratilgan va doimo komiklik unsuri bilan uyg'unlashadi. Aynan shu jihatlar Dikpens groteskini Baxtin ta'riflagan karnaval groteskidan, romantik groteskdan, Svift satirasi hamda Gogol absurdidan farqlab turadi. Dikpens grotesk vositasida nafaqat jamiyatdagi salbiy hodisalarni fosh etadi, balki insonparvarlik, adolat va ma'naviy kamolot g'oyalarini ham tasdiqlaydi. Grotesk uning qo'lida salbiy qahramonlar ustidan chiqarilgan axloqiy hukmning estetik shakliga aylanadi: tashqi belgilarni ataylab giperbolalashtirish orqali yozuvchi ularning ichki axloqiy mohiyatini ochib beradi. Shu bois grotesk yozuvchining axloqiy-estetik idealini badiiy voqelikka aylantiruvchi muhim poetik vositalardan biri sifatida baholanadi. Ushbu qiyosiy tahlil Dikpens groteskining nazariy o'ziga xosligini asoslash bilan birga, uning jahon adabiyotidagi grotesk an'anasi tizimidagi mustaqil o'rnini ham belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. – М.: Художественная литература, 1990. – 543 с.
2. Диккенс Ч. Приключения Оливера Твиста / пер. с англ. – М.: Художественная литература, 1988. – 476 с.
3. Диккенс Ч. Домби и сын / пер. с англ. – М.: Художественная литература, 1982. – 894 с.
4. Ивашева В.В. Английский реалистический роман XIX века в его современном звучании. – М.: Художественная литература, 1974. – 464 с.
5. Михальская Н.П. Нравственно-эстетический идеал и система авторских оценок в романе Диккенса «Домби и сын» // Филологические науки. – 1978. – № 5. – С. 88–97.
6. Николаев П.А. Историко-литературный процесс и художественный метод. – М.: Наука, 1984. – 293 с.
7. Хализев В.Е. Теория литературы: учебник. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 2002. – 437 с.
8. Stone H. Dickens and the Invisible World: Fairy Tales, Fantasy, and Novel-Making. – Bloomington: Indiana University Press, 1979. – 364 p.